

AHOLI DAROMADLARI VA DAVLATNING IJTIMOIIY SIYOSATIDAGI O'RNI

Toshkent kimyo-texnologiya institut talabasi

Xoldorova Shahzoda

PhD katta o'qituvchisi Mo'minova Dildora Dilshadovna

Annotatsiya: *Aholi daromadlari jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi va rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir. Davlatning ijtimoiy siyosati ushbu daromadlarni tartibga solish, aholining turmush darajasini oshirish va ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga qaratilgan muhim vositadir. Mazkur maqolada aholi daromadlarining shakllanish mexanizmlari, ularga ta'sir etuvchi omillar hamda davlatning ijtimoiy siyosati doirasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish va kambag'allikni qisqartirish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalar o'rganilib, O'zbekiston sharoitida ularni qo'llash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari asosida aholi daromadlarini oshirish va ijtimoiy siyosat samaradorligini **ta'minlash bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqiladi.***

Kalit so'zlar: *Aholi Daromadi, Ijtimoiy Siyosat, Turmush Darajasi, Kambag'allikni Qisqartirish, Ijtimoiy Himoya, Daromadlar Tengsizligi, Iqtisodiy Rivojlanish*

Aholi daromadlari va davlatning ijtimoiy siyosati har qanday jamiyatning iqtisodiy barqarorligi, ijtimoiy adolati va taraqqiyot sifatini belgilovchi fundamental masalalardan hisoblanadi. Ushbu mavzu global miqyosda ham, milliy darajada ham doimiy dolzarflik kasb etib kelmoqda, chunki daromadlar tengsizligi muammosi uy-joy, ta'lim va sog'liqni saqlash kabi asosiy imkoniyatlarga notekis kirish orqali namoyon bo'ladi. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayoni aholi daromadlarining yangi turlari, jumladan, tadbirkorlik va mulkdan olinadigan daromadlarning ko'payishiga olib keldi. Shu bilan birga, mamlakatda kambag'allik va daromadlar tengsizligi muammolari hamon saqlanib qolmoqda. O'zbekiston

Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020 yildan boshlab kambag'allikni qisqartirish bo'yicha muhim sa'y-harakatlarni boshlab, aholining 12-15 foizi, ya'ni 4-5 million kishi kam ta'minlanganligini ochiq tan oldi. Bu esa ijtimoiy siyosatni takomillashtirish va daromadlarni tartibga solish mexanizmlarini chuqur o'rganish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi aholi daromadlarining nazariy asoslari, turlari va shakllanish manbalarini atroflicha tahlil qilishdan iborat [1]. Shuningdek, daromadlar tengsizligi muammosining iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarini baholash, uni o'lchash metodologiyalarini ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot doirasida davlat ijtimoiy siyosatining mohiyati, maqsadlari va asosiy yo'nalishlari, uning tarkibiy qismlari va vositalari chuqur o'rganiladi [5]. O'zbekiston sharoitida ijtimoiy himoya tizimining hozirgi holati, daromadlarni tartibga solish mexanizmlari va ularning samaradorligi tahlil qilinadi. Nihoyat, xalqaro tajribalarni umumlashtirish asosida ijtimoiy siyosatni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish ushbu ishning asosiy vazifalaridan biridir. Bu tadqiqot aholi farovonligini oshirish va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shishga qaratilgan.

Aholi daromadlari iqtisodiy nazariyaning markaziy masalalaridan biri bo'lib, uning shakllanishi, taqsimlanishi va iste'molga yo'naltirilishi jamiyatning iqtisodiy salohiyati va ijtimoiy farovonligini belgilaydi. Daromad deganda, aholining ma'lum bir davr mobaynida pul va natural shaklda olgan barcha tushumlari, shuningdek, bepul xizmatlar yig'indisi tushuniladi. Bu tushumlar milliy daromadning aholiga tegishli qismini tashkil etadi va ularning turmush darajasini bevosita aks ettiradi [2]. Daromad manbalari xilma-xil bo'lib, ular ish haqi, pensiyalar, stipendiyalar, nafaqalar, mukofotlar, tadbirkorlik faoliyatidan olingan foyda, dividendlar, lotereya yutuqlari, bank foizlari, ko'chmas mulk ijarasidan olingan daromadlar va sug'urta to'lovlari kabi pul tushumlarini o'z ichiga oladi. Natural daromadlar esa shaxsiy tomorqa xo'jaliklaridan olingan mahsulotlar hamda kam ta'minlangan qatlamlarga bepul taqdim etiladigan tovarlar va xizmatlar, masalan, oziq-ovqat, kiyim-kechak yoki tibbiy yordamni qamrab oladi

Daromadlar o'z mohiyatiga ko'ra bir necha turlarga ajratiladi. Nominal daromad – bu aholi tomonidan pul shaklida olingan aniq miqdordagi daromad bo'lib, uning xarid qobiliyati inflyatsiya ta'sirida o'zgarishi mumkin. Real daromad esa nominal daromadga sotib olish mumkin bo'lgan tovarlar va xizmatlar miqdorini aks ettiradi. Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan real daromad turmush darajasining eng muhim va keng qamrovli ko'rsatkichi hisoblanadi. Shuningdek, aholining yalpi pul daromadidan majburiy va ixtiyoriy to'lovlar (masalan, soliqlar) chegirib tashlangandan so'ng qoladigan qismi tasarrufidagi daromad deb ataladi. Soliqlar bu daromad miqdoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Rivojlangan mamlakatlarda ish haqi aholi daromadlarining qariyb uchdan ikki qismini tashkil etadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida daromadlar mehnat, tadbirkorlik, mulk va transfertlardan shakllanadi. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayoni tadbirkorlik va mulkdan olinadigan daromadlar kabi yangi bozorga asoslangan daromad turlarining ko'payishiga olib keldi, bu esa aholi daromadlari tarkibida sezilarli o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Aholi daromadlarining turlari va shakllanish manbalarini chuqur tahlil qilish, ularning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini tushunish uchun fundamental ahamiyatga ega.

Daromadlar tengsizligi – bu aholining turli guruhlari o'rtasida daromadlarni taqsimlashdagi nomutanosiblik bo'lib, u iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy adolat va umumiy taraqqiyot sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu nomutanosiblik global va mahalliy miqyosda uy-joy, ta'lim va sog'liqni saqlash kabi asosiy imkoniyatlarga notekis kirish orqali namoyon bo'ladi. Daromadlar tengsizligiga bir qator iqtisodiy omillar sabab bo'ladi. Mehnat bozorida talab va taklifning notekisligi, ya'ni ayrim yuqori malakali kasblarga bo'lgan talabning yuqoriligi tanlangan shaxslar uchun sezilarli darajada yuqori ish haqi olish imkonini beradi. Raqamli va moliyaviy investitsiyalardan olinadigan daromadlar boylikni to'plashga moyil bo'lib, kapital egalari yanada boyitadi. Aholining cheklangan qismida jamg'armalar va mulk egaligining to'planishi ham bu tafovutlarni kuchaytiradi. Eng muhim tizimli sabablardan biri sifatida progressiv soliq tizimining yo'qligi yoki zaifligi ko'rsatiladi,

bu esa boyligni yetarli darajada qayta taqsimlash va daromadlar farqini kamaytirishga imkon bermaydi .

Qashshoqlik va daromadlar tengsizligi muammosini o'rganishda turli metodologiyalar qo'llaniladi. Eng keng tarqalgan o'lchov vositalaridan biri Gini koeffitsiyenti bo'lib, u daromadlar taqsimotidagi tengsizlik darajasini 0 dan 1 gacha bo'lgan shkala bo'yicha baholaydi (0 – to'liq tenglik, 1 – to'liq tengsizlik). Lorenz egri chizig'i esa daromadlarning aholi guruhlarini bo'yicha vizual taqsimotini ko'rsatadi. Shuningdek, aholining eng past va eng yuqori daromadli qatlamlari (masalan, 10% yoki 20%) o'rtasidagi daromad nisbatlari (detsil yoki kvintil koeffitsiyentlari) ham tengsizlikni baholashda muhim ahamiyatga ega. Jahon banki qashshoqlik chegaralarini kunlik daromad asosida belgilaydi: xalqaro qashshoqlik chegarasi \$1.90, quyi o'rta daromadli mamlakatlar uchun \$3.20 va yuqori o'rta daromadli mamlakatlar uchun \$5.50 .

Akademik tadqiqotlar qashshoqlikka olib keladigan turli omillarni aniqlagan. Pokistonlik olimlar Tariq Majid va Noman Malik (2015) ta'lim va qashshoqlik o'rtasida teskari bog'liqlikni topib, ayollar boshchiligidagi uy xo'jaliklarining cheklangan ta'lim va daromad imkoniyatlari tufayli qashshoqlikka ko'proq moyilligini qayd etganlar. Ularning tadqiqotlari qishloq joylaridan pul o'tkazmalari qashshoqlikni kamaytirishini, urbanizatsiya esa shaharlarda qashshoqlikni kamaytirsa-da, qishloq joylarida uni oshirishi mumkinligini ko'rsatgan. M. Friedman va J. Mincer daromadlar tengsizligini qobiliyatlardagi nomutanosiblik va inson kapitaliga investitsiyalar bilan bog'lab, ta'lim, yosh va kasbni daromadlar stratifikatsiyasining asosiy determinantlari sifatida ta'kidlaganlar. S. Peng va hammualliflar keksalik, ayol jinsi, ishsizlik, savodsizlikning past darajasi va sog'liqning yomonligini qashshoqlikning muhim xavf omillari sifatida belgilab, oliy ma'lumot qashshoqlikning oldini olishga yordam berishini ta'kidlaganlar .

Davlat ijtimoiy siyosati – bu jamiyat a'zolarining turmush darajasi va sifatini yaxshilashga, ijtimoiy adolatni ta'minlashga, daromadlar tengsizligini kamaytirishga va aholining zaif qatlamlarini himoya qilishga qaratilgan davlat faoliyatining majmuidir. Uning mohiyati iqtisodiy o'sish natijalarini jamiyatning barcha a'zolari

o'rtasida adolatli taqsimlash, har bir fuqaroga munosib hayot sharoitlarini yaratish va ijtimoiy barqarorlikni saqlashdan iborat. Davlat ijtimoiy siyosatining asosiy maqsadlari qashshoqlikni qisqartirish, aholi daromadlarini qayta taqsimlash orqali tengsizlikni yumshatish, ta'lim, sog'liqni saqlash va uy-joy kabi asosiy ijtimoiy xizmatlarga universal kirishni ta'minlash, shuningdek, ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlashdan iborat .

Bandlik siyosati: Aholini ish bilan ta'minlash, yangi ish o'rinlari yaratish, kasbiy ta'lim va qayta tayyorlash dasturlarini amalga oshirish orqali mehnat bozorida faollikni oshirish.

Daromadlarni tartibga solish: Ish haqi, pensiya, stipendiya va nafaqalarning minimal darajasini belgilash va ularni inflyatsiya darajasiga mos ravishda indeksatsiyalash. Progressiv soliq tizimini joriy etish orqali yuqori daromadlilardan ko'proq soliq undirish va bu mablag'larni ijtimoiy dasturlarga yo'naltirish.

Ijtimoiy himoya: Pensiya, nafaqa, moddiy yordam kabi ijtimoiy transfertlarni taqdim etish orqali aholining keksa, nogiron, boquvchisini yo'qotgan va kam ta'minlangan qatlamlarini qo'llab-quvvatlash.

Ijtimoiy xizmatlar: Ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va sport xizmatlarining barcha uchun ochiqligini va sifatini ta'minlash.

Uy-joy siyosati: Aholining uy-joyga bo'lgan ehtiyojini qondirishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish, jumladan, arzon uy-joylar qurish va ipoteka kreditlarini subsidiyalash.

O'zbekiston sharoitida davlat ijtimoiy siyosati Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2020 yildan boshlab qashshoqlikni qisqartirish bo'yicha boshlagan muhim sa'y-harakatlari bilan yangi bosqichga ko'tarildi. Mamlakatda aholining 12-15 foizi, ya'ni 4-5 million kishi kam ta'minlanganligi ochiq tan olinishi, ijtimoiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu esa Iqtisodiyot va sanoat vazirligining Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligiga aylantirilishi kabi tizimli islohotlarga turtki bo'ldi . Davlatning ijtimoiy siyosati aholi farovonligini oshirish va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga erishishda hal qiluvchi rol o'ynaydi .

O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimi va daromadlarni tartibga solish mexanizmlari aholining turmush darajasini yaxshilash, qashshoqlikni qisqartirish va ijtimoiy tenglikni ta’minlashga qaratilgan keng qamrovli chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi. So‘nggi yillarda bu sohada sezilarli islohotlar amalga oshirildi. Xususan, 2020 yildan boshlab Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan qashshoqlikni qisqartirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Bu borada Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi tashkil etilib, uning zimmasiga aholining real daromadlarini oshirish, kambag‘allikni qisqartirish va ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish vazifalari yuklatildi.

Minimal iste‘mol xarajatlari va minimal ish haqi: Aholining asosiy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo‘lgan minimal iste‘mol xarajatlari miqdori belgilandi. Minimal ish haqi esa mehnatga layoqatli aholining eng kam daromad olishini kafolatlaydi. Bu ko‘rsatkichlar muntazam ravishda qayta ko‘rib chiqiladi va inflyatsiya darajasiga mos ravishda indeksatsiyalanadi.

Ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam: Kam ta’minlangan oilalar, nogironlar, yolg‘iz keksalar, boquvchisini yo‘qotganlar va boshqa zaif qatlamlarga manzilli ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam ko‘rsatiladi. "Temir daftar", "Ayollar daftari" va "Yoshlar daftari" kabi tizimlar orqali ehtiyojmand aholini aniqlash va ularga aniq yordam ko‘rsatish mexanizmlari joriy etildi.

Bandlikni ta’minlash dasturlari: Aholining ish bilan bandligini oshirish maqsadida yangi ish o‘rinlari yaratish, kasbiy ta’lim va qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash uchun imtiyozli kreditlar va subsidiyalar ajratish kabi dasturlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, yoshlar va ayollarning bandligini ta’minlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Daromad solig‘i stavkalarini optimallashtirish, ayrim toifadagi fuqarolar uchun soliq imtiyozlari joriy etish orqali daromadlarni qayta taqsimlashga erishiladi. Biroq, progressiv soliq tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi daromadlar tengsizligini yumshatishda ba’zi cheklovlarni keltirib chiqarmoqda [3].

Ta’lim va sog‘liqni saqlash xizmatlari: Davlat tomonidan bepul ta’lim va tibbiy xizmatlarning kafolatlanishi aholining asosiy ijtimoiy ehtiyojlarini

qondirishga xizmat qiladi. Bu sohalarga investitsiyalarni oshirish inson kapitalini rivojlantirish va kelajakda daromadlarni oshirish uchun muhim poydevor yaratadi.

O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimining samaradorligini oshirishda "mahalla" instituti muhim rol o'ynamoqda. Mahallabay ishlash tizimi orqali har bir oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holati o'rganilib, ularga manzilli yordam ko'rsatish imkoniyati yaratilmoqda. Shunga qaramay, mamlakatda kambag'allik va daromadlar tengsizligi muammolari hamon dolzarb bo'lib qolmoqda, bu esa ijtimoiy siyosatni yanada takomillashtirish zaruratini ko'rsatadi.

Ijtimoiy siyosatni takomillashtirish bo'yicha xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, barqaror iqtisodiy o'sish va ijtimoiy adolatga erishish uchun kompleks va tizimli yondashuv zarur. Ko'plab rivojlangan mamlakatlar daromadlar tengsizligini kamaytirish va aholining turmush darajasini oshirishda samarali mexanizmlarni joriy etgan. Bu tajribalarni umumlashtirish O'zbekiston uchun qimmatli tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi.

Progressiv soliq tizimi: Ko'plab Yevropa mamlakatlari va boshqa rivojlangan davlatlarda progressiv soliq tizimi keng qo'llaniladi. Bu tizim yuqori daromadli shaxslardan ko'proq soliq undirishni nazarda tutadi, bu mablag'lar esa ijtimoiy dasturlar, ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoyaga yo'naltiriladi. Bu daromadlarni qayta taqsimlashning eng samarali vositalaridan biridir. O'zbekistonda bu tizimni yanada kuchaytirish daromadlar tengsizligini yumshatishga xizmat qilishi mumkin.

Universal ijtimoiy xizmatlar: Skandinaviya mamlakatlari kabi davlatlar barcha fuqarolar uchun yuqori sifatli va bepul ta'lim, sog'liqni saqlash, bolalar bog'chasi xizmatlarini taqdim etish orqali ijtimoiy tenglikni ta'minlaydi. Bu xizmatlarga universal kirish imkoniyati aholining inson kapitalini rivojlantirishga va kelajakda yuqori daromad olish imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi.

Faol mehnat bozori siyosati: Germaniya, Kanada kabi davlatlar ishsizlarni qayta tayyorlash, ularning malakasini oshirish, ish qidirishda yordam berish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali bandlikni ta'minlashga katta e'tibor

qaratadi. Bu nafaqat ishsizlikni kamaytiradi, balki aholining mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshiradi.

Kuchli ijtimoiy himoya tarmoqlari: Rivojlangan mamlakatlarda pensiya, ishsizlik nafaqasi, kasallik bo'yicha to'lovlar va boshqa ijtimoiy sug'urta tizimlari aholini kutilmagan iqtisodiy shoklardan himoya qiladi. Bu tizimlar ko'pincha sug'urta tamoyillari asosida ishlaydi va aholining o'z hissasini qo'shishini nazarda tutadi.

Inson kapitaliga investitsiyalar: Ta'lim va sog'liqni saqlashga doimiy investitsiyalar uzoq muddatli iqtisodiy o'sish va daromadlarni oshirishning asosiy omili hisoblanadi. Oliy ma'lumotning qashshoqlikning oldini olishdagi ahamiyati akademik tadqiqotlarda ham tasdiqlangan .

Progressiv soliq tizimini kuchaytirish: Daromad solig'i stavkalarini progressivlashtirish orqali yuqori daromadli shaxslardan olinadigan soliq yukini oshirish va bu mablag'larni ijtimoiy dasturlarga, ayniqsa, qashshoqlikni qisqartirish va kam ta'minlangan oilalarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirish.

Inson kapitaliga investitsiyalarni oshirish: Ta'lim va sog'liqni saqlash sohalariga ajratiladigan davlat xarajatlarini ko'paytirish, ularning sifatini oshirish va barcha aholi qatlamlari uchun teng imkoniyatlarni yaratish. Ayniqsa, kasbiy ta'lim va qayta tayyorlash tizimini mehnat bozori talablariga moslashtirish.

Manzilli ijtimoiy yordamni takomillashtirish: "Temir daftari", "Ayollar daftari" va "Yoshlar daftari" kabi tizimlarning samaradorligini oshirish, yordamga muhtojlarni aniqlash mexanizmlarini shaffoflashtirish va ularga ko'rsatilayotgan yordam turlarini diversifikatsiya qilish. Raqamli texnologiyalardan foydalangan holda manzillilikni yanada kuchaytirish.

Tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va yangi daromad manbalarini yaratish: Aholining tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish, imtiyozli kreditlar va subsidiyalar ajratish. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot va innovatsion sohalarda yangi ish o'rinlari va daromad manbalarini yaratishga e'tibor qaratish.

Mehnat bozorida teng imkoniyatlarni ta'minlash: Ayollar va yoshlarning mehnat bozorida ishtirokini oshirish, ularning malakasini oshirishga qaratilgan dasturlarni kengaytirish. Mehnat qonunchiligini takomillashtirish va mehnat huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini mustahkamlash.

Mintaqaviy tengsizlikni kamaytirish: Qishloq va shahar joylari o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni bartaraf etishga qaratilgan mintaqaviy rivojlanish dasturlarini amalga oshirish. Qishloq joylarida infratuzilmani yaxshilash va ish o'rinlari yaratish orqali aholining migratsiya oqimini tartibga solish.

Ushbu tavsiyalar O'zbekistonda ijtimoiy siyosatni yanada samaraliroq qilish, aholi daromadlarini oshirish va daromadlar tengsizligini kamaytirish orqali barqaror va inklyuziv rivojlanishga erishishga xizmat qiladi. Xalqaro tajribalarni milliy sharoitlarga moslashtirgan holda qo'llash, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot aholi daromadlari va davlat ijtimoiy siyosatining iqtisodiy barqarorlik hamda ijtimoiy adolatni ta'minlashdagi fundamental rolini atroflicha tahlil qildi. Daromadlar tengsizligi va qashshoqlikni bartaraf etish jamiyat taraqqiyoti uchun muhimligi ko'rsatildi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish va manzilli yordam mexanizmlari ijobiy natijalar bermoqda. Biroq, progressiv soliq tizimini kuchaytirish, inson kapitaliga investitsiyalarni oshirish va tadbirkorlikni rag'batlantirish orqali daromadlar tengsizligini yanada kamaytirish zarur. Xalqaro tajribalar bu borada qimmatli yo'nalishlarni taqdim etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2023-yil 11-sentabr). "*O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida*" (PF-158-son).
2. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. (Aholining mehnat daromadlari, ish haqi va ularni tartibga solish bo'yicha asosiy huquqiy hujjat).
3. Mirziyoyev, Sh. M. (2021). *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti.

4. Муминова Д. Совершенствование стратегий маркетинговых коммуникаций на предприятиях химической промышленности //Зеленая экономика и развитие. – Т. 2. – № 9. – С. 664966.